

Pjotr Ivanovics Keppen 1822. évi pesti naplójából

TARDY LAJOS

Pjotr Ivanovics Keppen (1793—1864) joggal nevezhetjük polihisztornak, hiszen mint irodalomtörténész, régész, szlavista, statisztikus, geográfus és etnográfus nem egy maradandó művet alkotott, és egyike volt az orosz bibliográfia megalapozóinak. Sokirányú érdeklődését, hatalmas tárgyi tudását tükrözik Magyarországon vezetett útinaplójának ívei is.

Keppen nem átutazó utasemberként, keresztülvonuló katonatisztként járt országunkban, mint hazánk korábbi orosz útleírói¹, hanem mint ismeretekre szomjazó, anyagot gyűjtő fiatal tudós, aki tervszerű program alapján keresi fel a tudományos intézményeket, egyes tudományterületek kiválóságait. Bár 1822-ben, magyarországi tartózkodása idején még főleg a régészet és a szláv nyelvek állnak figyelme előterében, gondos, elemző módszerrel mindent feljegyez, aminek később — egyéb szakterületeken is — hasznát veheti.

Pjotr Ivanovics Keppen Alekszej Szergejevics Berezin fiatal természettudós és Ludwig Mohn festő társaságában járta be Magyarországot és Erdélyt. A többhónapos út során készült naplóból — mely mindmáig csak kéziratban olvasható² — ezúttal csupán azokat a részeket emeljük ki kivonatos formában, amelyek elsősorban Pest és Buda közgyűjteményeiről, akkori tudományos életünk jelentős személyeivel felvett kapcsolatairól emlékeznek meg. A két testvérvárossal a több száz oldalas kéziratnak mintegy negyven lapja foglalkozik. A gyűjtemények, műemlékek, régiségek stb. leírása mellett Keppen figyelme kiterjed a lakosság életére, összetételére, kulturális viszonyaira és sok más szempontra is — így pl. a pesti polgárság erkölcsével másfél oldalon át foglalkozik, színesen, de nem túlságosan hízelgően.

Május 12-én érkezett Bécsből — hosszabb pozsonyi és nyitrai tartózkodás után — Pestre. Bécsben megismerkedett a tudományos világ ismert személyiségeivel — Hormayrral, Kopitárral, Hammerrel és magyar tudósokkal is, elsősorban történészekkel, akik közül Majláth Jánosra, Mednyánszky Alajosra és Bethlen Elekre emlékezik különös barátsággal.

Keppen első pesti útja a könyvesboltba vezet. Nyomban megvásárolja Korabinsky és Lipszky atlaszait és megjegyzi, hogy utitársa, Berezin a bécsi Artaria-cégnél több mint kétszeresét fizette a Pesten kért vételárnak. Ezen kívül megveszi Leyrer és Schams Pestről szóló könyveit, továbbá Márton József magyar nyelvkönyvét, valamint magyar-német és német-magyar szótárát is.

Ezután Schedius Lajos egyetemi tanárt keresi fel, akihez Bethlen Elektől

és *Majláth* Jánostól ajánlólevelet hozott. Kiemeli azt a rendkívüli szívéllyességet, amellyel *Schedius* fogadta, majd rátér a hosszú beszélgetés ismertetésére. Először *Kitaibel* Pál botanikai könyvével kapcsolatosan kér felvilágosításokat a budapesti egyetem esztétika professzorától, majd a Duna hidrológiai sajátosságainak megbeszélése után rátérnek a régiségekre. A szláv emlékek vonatkozásában *Schedius* nem ad felvilágosítást, hanem egy volt tanítványához utasítja, akitől *Keppen* a későbbiek során meg is kapta a kívánt tájékoztatást. A klasszikus emlékek területén *Keppen* elsősorban a *Mithras-kultusz* maradványai³ érdeklik; ezekkel rendkívül alaposan foglalkozik naplójegyzeteiben. Kérdéseire *Schedius* elmondja, hogy *Veszprém* mellett találtak jelentős leleteket, de az ún. *Ördögmalomnál* is; ezt már beszállították a Nemzeti Múzeumba. *Schedius* felhívja *Keppen* figyelmét *Schönwisner* munkáira, valamint *Tomka-Szászky* *Introductio in geographiam Hungariae antiqui et medii aevi* című könyvére. Hosszasan foglalkoznak a magyarországi német nyelvjárások sajátosságaival is.⁴

Másnap *Horvát* István, a „múzeumi könyvtár öre” fogadta. Először a Győr melletti *Hédervárott* őrzött *Viczay*-féle numizmatikai gyűjteményről és *Viczay* Mihály gróf numizmatikai munkájáról cserélnek eszméket, majd az egész napot együtt töltik a város nevezetességeinek megtekintésével.

Május 14-én *Horvát* István részletesen tájékoztatja a magyar nyelv sajátosságait ismertető szakmunkákról, melyeket *Keppen* bibliográfushoz méltó szabatsággal vesz fel kéziratába. Több oldalt szentel a kunok, palócok stb. nyelvjárási különlegességeinek⁵. *Horvát* István és *Schwartner* Márton — mint írja — egyetértnek vele abban, hogy a szláv őslakosság, mely valaha az egész ország területét lakta, a hegyek közé szorult vissza, de ugyanez történt később bizonyos mértékig

a magyarsággal is, mely a török háborúk nyomása alatt tömegesen húzódott a biztonságot nyújtó hegyvidékekre.⁶

Kirándul a város környékére, gyönyörködik a Beleznay-kertben *Bihary* János muzsikájában, majd este a színházban a *Büvös vadászt* nézi meg, melynek előadásával igen elégedett.

Május 16-át a Nemzeti Múzeumban tölti. Mellőzi a részletes leírást; utal *Schams* és más szerzők munkáira. Különösen az *Acta Litteraria Musei Nationalis Hungarici* első kötetéről szól nagy elismeréssel, „melynek kiállítása valóságos fényűzésre vall”, csupán az árát sokallja.

A könyvtárat *Széchényi* Ferenc gróf alapozta meg 40 000 kötetre rúgó ajándékával.⁷ A kormányzat szinte semmit sem költ a Múzeum fenntartására és annak minden tárgya magánszemélyek áldozatkészségéből került oda, azonban ennek ellenére igen figyelemre méltó, jelentős anyaggal rendelkezik.

Ezután hozzálát a római kőtár áttanulmányozásához. Néhány érdekesebb sírfelíratot — a reájuk vonatkozó szakirodalom megjelölésével — nemcsak részletesen leír, de pontosan be is rajzol naplójába. Az itt látottak közül elsősorban a Mithrast ábrázoló nagy bas-relief ragadja meg. *Schediustól* megtudta, hogy a Pest környéki Ördögmalom környékén, valamint Veszprém mellett is kiástak Mithras- emlékeket, *Horvát* István pedig mindehhez hozzáfűzi, hogy Fejér megyében is hasonló leletre bukkantak, de igen rossz állapotban. Hosszú oldalak rögzítik kőtári tapasztalatait, majd ismét a magyarok származását vitatja meg *Horváttal*, akinek fantasztikus elképzelései (parthus = pártos, stb.) rendre helyet kapnak az orosz tudós naplójában.⁸ A magyar nyelvismeretekkel nem rendelkező *Keppen* jó néhány oldalon keresztül foglalkozik *Horvát* délibábos szövegeitjeivel, naiv őstörténeti elgondolásaival.

Május 17-én „Jankovics Miklós földbirtokos, a kiváló régiséggyűjtő hívott meg ebédre, Horvát István úrral együtt”. A *Jankovich*-gyűjteményből is elsősorban a Paks közelében talált bronz Mithras-szobor köti le figyelmét, de megemlékezik néhány XIV. századi cseh kéziratról, valamint régi magyar ötvösmunkákról is, főleg gyűrűkről.

Jankovich ezután felhívja az orosz tudós figyelmét a Pannonhalmán őrzött régi kéziratokra és közli vele az 1001. évben kiállított alapítólevelé tartalmát,⁹ melynek alapján a szerzetesek még a közelmúltban is igényt formáltak bizonyos dunai átkelési helyekből származó jövedelmekre. *Jankovich* és *Horvát* kalauzolása mellett megismerkedik a múzeum kéziratgyűjteményének nevezetességeivel. „Itt őrzik az 1192—1193. évi zsinati határozatokat,¹⁰ benne a legrégebb magyar nyelvű kéziratokkal, a halotti beszéddel és a könyörgéssel. Lásd erre vonatkozóan Révay: *Antiquitates Litteraturae Hungariae*. Pestini. 1803. 8°. Ein Thaler”. Fennmaradtak ugyan a XI. századból származó okiratok is, de a múzeum kéziratgyűjteményének legrégebb darabja Jakab esztergomi kanonok 1218. évi oklevele, valamint egy 1237-ből származó oklevél két falu adásvétele tárgyában. De itt őrzik a Szent György-rend 1326-ban kiadott statutumait is.¹¹ *Keppennel* közlik vezetői azt is, hogy *Teleki* József gróf gyűjteményében is található régi magyar okiratok.

Kiemeli a könyvtár rendkívüli gazdagságát a klasszikus kiadványok területén, majd megemlékezik a XI. századból származó *Vergilius*-kódexről, melyet a kéziratgyűjteményben őriznek¹².

Érdekes az a közlése, melyből kitűnik, hogy a mai térképtár törzsanyagának *Széchenyi* Ferenc gróf előtt egy *Ebeling* nevű gyűjtő volt a tulajdonosa. A térképgyűjtemény legrégebb darabjai a XV. századból erednek; a legújabbak az 1750-es évekből, mivel *Ebeling* halála után a gyűjtemény nem gyarapodott. A térképgyűjtemény vételára 6000 forint volt.

Május 19-én az egyetemi könyvtárral és annak igazgatójával, *Schwartner* Mártonnal ismerkedik meg. A könyvtár állománya 60 000 kötetből áll; itt található a különböző tudományos társaságok kiadványai, többek között az Orosz Tudományos Akadémia utóbbi években megjelent közleményei, az *Encyclopedie Française* stb. Mithras-kutatásai itt is eredményesek; rábukkan *Eichhorn* két idevágó cikkére a *Commentationes Societatis regiae Scientiarum Goettingensis 1814—1815.* évfolyamában.

Május 20-án a budai obszervatóriumot tekinti meg. A látottakat szakszerűen leírja, de a gyönyörű kilátás a hegy tetejéről annyira ámulatba ejti, hogy elszakad témájától és inkább a csodálatos panorámát ecseteli. Innen Alexandra Pavlovna ürömi kriptáját és emlékkápolnáját keresi fel, majd folytatja munkáját a múzeum „numizmatikai kabinetjében, jobban mondva régiséggyűjteményében”. Vezetői részletesen beszámolnak a jelentősebb római kori leletekről s *Keppen* a hallottakat pontosan rögzíti naplójában. Kiemeli azt a sírkövet, amely feltűnteti, hogy az elhalt az orvosok gondatlansága következtében (per incuriam curantium) vesztette életét.

A pesti és budai erkölcsök összehasonlításával, *Bihari* János művészetével, a budai és pesti színházzal, valamint a pesti bábszínházzal foglalkozó hosszabb kitérő után igen részletes beszámoló következik a nemesi megyegyűlés tanácskozásairól.

Délután *Schams* Ferenc társaságában Acquinumot keresi fel, ahol főleg az amfiteátrummal, a vízvezeték és a fürdők romjaival, valamint a mozaikpadozat

maradványaival foglalkozik — az utóbbiakat részletesen le is írja és be is rajzolja naplójába.

Óbudán megszemléli a zsinagógát, melynek architektúrájáról igen elismerően ír, majd röviden megemlékezik a Margitsziget történetéről és szépségéről is.

Nagy öröme szolgál, hogy olyan műalkotás is szeme elé került, mely az orosz történelemmel kapcsolatos. *Jankovich* Miklós gyűjteményében egy festményre bukkant, mely az orosz történelem egy fontos eseményét örökíti meg. A festményt rendkívül alaposan leírja. Naplójának szélére vezetett utólagos feljegyzése arról tanúskodik, hogy *Rumjancev* Nikoláj Petrovics gróf, a nagy orosz műgyűjtő meg akarta vásároltatni a képet, de a *Jankovich* Miklós által megjelölt vételárat — 700 cservonyecet — túlzottnak találta.¹³

Május 24-én néhány életrajzi adat kíséretében feljegyzi, hogy kik keresték fel pesti szállásán. Első helyen *Kovachich* József Miklóst említi, „aki éppen ezekben a napokban vette kézhez a Sándor cár által küldött briliánsgyűrűt, melyet a megküldött diplomatikai munka elismeréséül kapott”.¹⁴ *Jaksics* Gergely és *Kollár* János után *Palacky* Ferencet nevezi meg, aki „ez idő szerint a Csuzy-család gyermekeinek nevelője a komárommegyei Csuz községben”.¹⁵

A nap jórészt a múzeum ásványtárában tölti, ahol *Sadler* József professzor, a gyűjtemény őre kalauzolja. *Keppen* — *Sadler* előadása nyomán — megynként sorolja fel a nevezetesebb ásványi előfordulásokat és részletesen ismerteti a gyűjtemény nevezetességeit.

Ezután ismét *Horvát* Istvánnal folytatott nyelvészeti eszmecserejének érdekesebb mozzanatait rögzíti (a perzsa—magyar „nyelvrokonságról”, stb.),¹⁶ majd *Döbrentei* Gábor egészíti ki az orosz tudós ismereteit a magyar nyelvről és nyelvjárásokról, valamint a „Buda” városnév eredetéről.

Végül a magyar jogrendszer főbb vonásairól emlékezik meg pesti naplója utolsó oldalain, majd az orosz tudós folytatja magyarországi utazását Pécs irányában.

Jegyzetek

1. Ezek közül is többen emlékeznek meg könyvtárainkról, múzeumainkról stb. Így V. B. *Bronyevszkij* a Nemzeti Múzeumot Európa legjobbjai közé sorolja, „különlegesen ami ásványtani részét illeti”. A könyvtárról megállapítja, hogy „a belépés oda ingyenes és semminő nehézségbe nem ütközik. De sajnos a látogató mégis ritka, mint az üstökös és sokszor nem haladja meg az egy főt”. (*Bronyevszkij* Vladimir: *Utazás Magyarországon*. 1810. Bp., 1947. 57. l.). De nagyjából ugyanezt állapította meg R. *Townson* is 1797-ben megjelent munkájában (*Travels in Hungary*. London) az egyetemi könyvtár látogatottságáról (79. l.). — *Danilevszkij* A. M. négy évvel *Bronyevszkij* látogatása után járt Pesten Sándor cár kíséretében; szerinte Pesten „a gróf Széchényi által alapított múzeum a legjelentősebb” stb. (*Tanulmányok a magyar—orosz irodalmi kapcsolatok köréből*. Szerk. *Kemény* G. Gábor. I. köt. Bp. 1961. 139—142. l.)
2. A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának leningrádi kéziratára, fond 30, op. 1, No. 133, 137, 138, pag. 249—290. Ismertetését ld. *Сборник отделения русского языка и словесности имп. Акад. Наук Т. 89, No. 5, стр. 58—68*. Itt mondok köszönetet E. M. *Kozacsevskaja* leningrádi egyetemi docensnek, aki támogatta *Keppen*-nel kapcsolatos kutatásaimat.
3. Idevágó kutatásai eredményéről *Die dreygestaltete Hekate und ihre Rolle in den Mysterien* (Wien, 1823) c. tanulmányában emlékezik meg, melynek egyetlen illusztrációja a nagy-szebeni Bruckenthal-gyűjteményben elhelyezett szobrot ábrázolja.
4. Kézirat naplójának ezeket a részleteit *Literärnotizen betreffend die magyarischen und sächsischen Dialekte in Ungern und Siebenbürgen* (St. Petersburg, 1826) című művében dolgozza fel. Az 5—8. oldalon megadja a hazai német nyelvjárások teljes bibliográfiáját és megjegyzi, hogy ezt „Herrn Professor Schedius zu Pest” köszönheti.

5. Előbb idézett munkájának 14—32. oldalán teljes részletességgel foglalkozik ezekkel, elsősorban *Horvát Istvánra* és *Döbrentei Gáborra* hivatkozva, de hosszan utal *Pálóczi Horváth Ádám* munkájára is.
6. Г. Горват согласен со мною (и съ мнением Г. Швартнера) въ томъ, что Славянд некогда обитали во всей Венгрии. Предки Венгров, занявъ сии места поселились на равнинахъ, а славяне остались въ горахъ. Теперь въ свою очередь и самыя венгры будучи стеснены турками подались въ горы. (253. p.)
7. Valójában *Széchenyi Ferenc* gróf adománya távolról sem volt ilyen nagy. Vö. *V. Win-disch Éva*: *Miller Jakab Ferdinánd múzeumi igazgató utolsó évei és az Országos Széchenyi Könyvtár c. tanulmánya. Országos Széchenyi Könyvtár Évkönyve*, 1958, 349—366. l.
8. *Horvát István* hatása alatt került be a következő — és sok más hasonló — megállapítás is a *Literárnotiz*-ba: „Die jetzigen Ungarischen Gelehrten sind der Meinung, dass ihre Nation von den Parthern abstamme...” stb. (30. l.)
9. Szakirodalmunk szerint a szóban forgó alapító levél a hiteles oklevélnek interpolált utánzata csupán.
10. Pray-kódex
11. Vö. *Literárnotizen* 29—30. l.
12. Ez idő szerinti jelzete: *Clae* 7.
13. Erről a felfedezéséről — naplófeljegyzései nyomán, de rövidített formában — *Ueber Alterthum und Kunst in Russland* (Wien, 1822) c. munkájában emlékezik meg.
14. *I. Sándor* cár — aki 1814-ben már megfordult Pesten — 1821-ben Laibachból hazautaztában újból néhány napig itt tartózkodott és megtekintette könyvtárunkat. Figyelmét felkeltette a nyugati és a szláv nyelvekben egyaránt járatos könyvtáros, és magas állást kínálva meghívta Oroszországba. *Kovachich* a meghívást előbb el is fogadta, de később meggondolta magát. Könyveit azonban megküldte a cárnak, s ennek elismerésül kapta a szóban forgó briliánsgyűrűt. (*Wertheimer E.*: *Kovachich József Miklós életéhez.* = *Századok*. 1894. 169—173. l.)
15. V. ö. *Sárkány* Oszkár: *A fiatal Palacky. Apollo* 1937, 149—152. l.
16. *Keppen* hosszú időn át fenntartotta kapcsolatát könyvtárunk akkori vezetőjével, *Horvát Istvánnal. Ueber Alterthum und Kunst in Russland* című munkáját (OSzK Russ. 525) ezzel az ajánlással küldi meg: „Für Herrn St. von Chorvat zur gütigen Erinnerung”. Egy évvel később megjelent, *Die dreygestaltete Hekate und ihre Rolle in den Mysterien* c. tanulmányát a következő levél kíséretében küldi meg Horvátnak: „Ew. Hochwohlgeboren, bin ich so frey anbei ein Exemplar meiner Abhandlung über die dreygestaltete Hekate für das königl. ungrische Nationalmuseum zuzustellen, mit der Bitte solches der Bibliothek desselben einzuverleiben. Zugleich lege ich ein Exemplar für die Universitätsbibliothek bey, und noch eines für Ihren Nachbar, den Herrn Prediger Kollar. — Gern möcht ich das Vermögen besitzen Sie zu irdend einer litterarischen Arbeit zu nöthigen; Ihre reiche Notizen Sammlungen sollten wahrlich nicht so unbenutzt da liegen bleiben. Geben Sie uns die Resultate Jhrer Forschungen; und wenn's auch nur bloss Muthmassungen sind, so werden auch diese schon vielfachen Nutzen bringen können. Verzeihen Sie übrigens dass ein Fremdling es wagt Sie an Arbeiten zu erinnern, welche vorzugsweise Jhrem Vaterlande selbst angehören. — Schenken Sie doch einmal eine Zeile von Jhrer Hand Ihrem Sie aufrichtig hochschätzenden ergebensten Diener *Keppen*”. De érdemes tudománytörténeti szempontból idézni egy 1823 decemberi levelét is, mely fényt vet a két tudóst közösen foglalkoztató problémákra, valamint a köztük kialakult barátságra: „... Ehe ich Wien verlasse und über München bis zum Rhein zu gehen und dann über Göttingen, Dresden und Berlin nach Petersburg zurück zu kehren, muss ich noch einmal an Sie schreiben. Schenken Sie gefälligst den beyfolgenden Schriften eine gütige Aufnahme und übernehmen Sie, ich bitte Sie darum, die Besorgung der beygelegten Exemplare für die Bibliotheken Jhres Nationalmuseum's und der Universität, wie auch für Herrn Prediger v. Kollar. Nochmals für alle mir erwiesenen Freundschaftbezeugungen dankend, habe ich die Ehre mit vorzüglicher Hochschätzung zu seyn etc. *Keppen*. N. S. Hr. *Sjögrén*, der nämliche, welcher die Geschichte der finnischen Literatur geschrieben hat, wird auf Kosten unserer Regierung diejenigen Völkerschaften besuchen, welche man für finnische Stämme hält. Im nächsten Frühjahre tritt er seine Reise, welche 2 Jahre dauern soll, an. Er bekommt jährlich 3000 Rbl. Wie schön wäre es, wenn die Ungern ihm da unter ähnlichen Bedingungen einen Magyarischen Gelehrten zugesellten um so die Streitfrage über die Verwandtschaft der Ungern, Finnen etc. zu lösen! (OSzK Kézirattár, levelestár). *Keppen*-nek *Schediushoz* írt többi leveleit a M. T. A. könyvtárának kéziratára őrzi.

Из венгерского дневника П. И. Кеппена в 1882 году

Тарди Лайош

Выдающийся русский археолог и славист Петр Иванович Кеппен во время своего путешествия по Западной Европе в начале 20-х годов прошлого столетия посетил также многие места в Венгрии и провел долгое время в Пеште и Буде — будущем Будапеште. Результаты, достигнутые им в Венгрии в области археологии и филологии, опубликованные в нескольких небольших работах, известны в научном мире. Но до сих пор остались неопубликованными его наблюдения и замечания, касающиеся венгерского языка, происхождения и истории венгерского народа, его культурных достижений, а также его личного соприкосновения с венгерскими учеными.

Автор приводит и подробно комментирует связанные с этими вопросами выбранные места из рукописного дневника Кеппена, хранящегося в ленинградских архивах Академии Наук СССР. Эти записи свидетельствуют о том, что выдающийся русский ученый интересовался жизненными условиями, наречиями и обычаями не только жившего в пределах тогдашней Венгрии русского, словацкого и хорватского населения, но и уделял много времени истории, языку и положению венгерского населения. Наряду с личными наблюдениями и научно-исследовательской работой в этом направлении, он обращался за объяснениями и советами к венгерским ученым того времени — Лайошу Шедиусу, Иштвану Хорвату, Маргону Швартнеру и др. Из бесед с ними, записанных в дневнике, вытекает, что Кеппен еще раньше занимался историей и этнографией Венгрии, а также венгерским языком. Публикующиеся отрывки дневника свидетельствуют также о том, что Кеппен основательно ознакомился с библиотеками, музеями и другими научными учреждениями венгерской столицы, о которых он упоминает в положительном смысле. В то же время в его дневнике находится и тонкий анализ повседневной жизни населения венгерской столицы.

Записки Кеппена представляют собой важный этап сравнительно раннего периода венгерско-русского контакта в области науки и, подобно Глянке, Броневскому, Данилевскому и другим русским, путешествовавшим в Венгрии, но гораздо глубже, подробно рисуют картину Венгрии первой четверти XIX столетия.

Автор выносит искреннюю благодарность доценту ленинградского университета Е. М. Косачевской за оказанную ей поддержку.